

Tone Smolej
Ljubljana

UDK 821.133.1.09-32 Maupassant G.d.:
821.163.6.09-32 Cankar I.

LE HORLA GUYJA DE MAUPASSANTA IN NA OTOKU IVANA CANKARJA

Avtor se v svojem prispevku ukvarja z morebitnimi vplivi Maupassantove novele *Le Horla* na Cankarjevo *Na otoku*, kar je nakazoval že Ivan Pregelj (1919). Članek se osredinja zlasti na podobno vloženo pripoved, v kateri blaznež, varovanec umobolnice, pripoveduje o svojih halucinacijah. Uvodoma avtor raziskuje tudi zapise o Maupassantovi duševni bolezni v slovenskem časopisju leta 1892 in 1893, ki so znatno zaznamovali slovenski sprejem tega francoskega pisca.

Guy de Maupassant, Ivan Cankar, motiv blaznosti

The paper deals with the potential influences of Maupassant's short story *Le Horla* upon Cankar's *Na otoku*, which have already been suggested by Ivan Pregelj (1919). The focus of the paper is on the framed narrative which can be found in both texts and in which a psychologically unstable asylum patient talks about his hallucinations. The author also writes about the reports on Maupassant's mental illness published in Slovene newspapers in 1892 and 1893, which have significantly marked the reception of the French writer in Slovenia.

Guy de Maupassant, Ivan Cankar, the motif of madness in literature

Guy de Maupassant je v osemdesetih letih 19. stoletja trpel za bolečimi nevralgijami, ki jih je lajšal z etrom, kar mu je omogočalo dostop do novih videnj. Kljub pomirjevalom je občutil še nove tesnobe: če se je dolgo opazoval v ogledalu, ni prepoznaval več lastne podobe. Zdelo se mu je, da mu nekdo sledi, pestile pa so ga tudi bolečine v različnih delih telesa. Po poskusu samomora so ga na začetku leta 1892 odpeljali v sanatorij doktorja Blachea v Passy (Rachmühl 1992: 9), o čemer je poročal celo *Slovenski narod*: »Slavni francoski pisatelj Maupassant hotel se je v Cannesu, kjer biva zaradi zdravljenja, usmrtiti. Ustrelil se je večkrat z revolverjem, potem pa še prerezal vrat. Ker je sluga baje vzel krogelje že prej iz revolverja, rano na vratu pa so zdravniki hitro zašili, upajo nesrečnega še rešiti. Prepeljali so ga v Pariz, ker je nevarno bolan na živcih.«¹ *Slovenski narod* je bralce sicer večkrat obveščal o pisateljevem zdravstvenem stanju. Marca 1892 je bila objavljena naslednja novica: »Guy de Maupassant, slavni francoski pisatelj, je baje v jako opasnem stanju. Zdrav-

¹ Slavni francoski pisatelj Maupassant, *Sn* 25/5 (8. 1. 1892), 4.

niki so izgubili upanje, da bi ga mogli rešiti. Bati se je, da je paraliza povsem blizu, kajti bolnik se ne more več sam hraniti.«² Poldrugi mesec kasneje je *Slovenski narod* poročal o izboljšanju stanja, saj naj bi se pisatelj že sprehajal po sanatoriju in sprejemal prijatelje, le pisanje mu je bilo onemogočeno.³ Na začetku leta 1893 je *Slovenski narod* že poročal o pešanju Maupassantovega zdravja in mu napovedoval le še nekaj tednov.⁴ Umrl je osmega julija, star triinštirideset let. »Maupasantovo usodo so objokovali vsi, njegovo smrt nobeden,« je tedaj zapisal Georg Brandes (1893: 3).⁵

Slovenski narod je dva meseca zatem objavil novelo *Bojazen* (La Peur), v kateri je pisatelj opisal dožemanje strahu in jo je uredništvo pospremilo z naslednjim stavkom: »Ta črtica je jako karakteristična za čudne domišljije pisatelja, kojega je pred kratkim zadela tragična usoda.«⁶ Leta 1901 je *Edinost* objavila mračni dnevnik z naslovom *Blazen* (Un fou),⁷ ki naj bi ga našli po smrti nekega sodnika, za katerega se izkaže, da je bil sadistični morilec. Isti časnik je sedem let kasneje izdal tudi halucinacijsko novelo *On?* (Lui?).⁸

Francoska literarna zgodovina uvršča omenjene novele v sklop t. i. fantastičnih zgodb (contes fantastiques). Za tovrstno fantastiko je značilno nasilno vrivanje skrivnosti v realno življenje, večinoma gre za morbidna stanja zavesti, ki skozi pojave nočne more in delirija prikazujejo tesnobo ali grozo (Castex 1951: 8). Med fantastičnimi zgodbami, ki so bile zaradi nesrečne pisateljeve usode znane tudi na Slovenskem, je najbolj slavna prav novela *Le Horla*. Ivan Pregelj (1919: 23) je že leto po Cankarjevi smrti zapisal, da patološka *Le Horla* spominja na pisateljevo *Na otoku*, ki jo je analiziral celo v luči svetovne književnosti tudi Ivan Tavčar. Slovenski realist je menil, da se Cankarju poskus ni posrečil, saj iz njegovega dela ne puhti groza, ki omamlja in pretresa bralca: »Tudi Maupassant – posebno v času, ko so se ulegle megle po njegovem genialnem duhu – je spisal nekaj stvari, ki nas bolj pretresajo kot pa žalostna epizoda s Cankarjevega ‘Otoka’.« (Tavčar 1920: 2.) »Cankar bi bil pač najbolje storil, da bi bil kopiral,« je Tavčarjevo pisanje zavrnil Josip Oblak (1920: 3), ki je sicer novelo *Na otoku* označil za »virtuozno« in »krasno«.

Medtem ko je Dušan Pirjevec (1964: 92) poudarjal, da ni dokazov za Cankarjevo poznavanje novele *Le Horla*, pa je Janko Kos (1987: 178) menil, da bi ta novela lahko vplivala na literarno obzorje slovenskega pisatelja. Zdi se, da se je Cankar pri

² Guy de Maupassant, *Sn* 25/50 (2. 3. 1892), 3.

³ Guy de Maupassant, *Sn* 25/84 (13. 4. 1892), 5.

⁴ Guy de Maupassant, *Sn* 26/33 (10. 2. 1893), 4.

⁵ Pod vplivom tega nekrologa je Josip Jaklič (1893) napisal članek o Maupassantu, v kateri tudi omenja *Le Horla*: »V delih ‘Le Horla’ in ‘Un fou’, kjer nam slika, kako se razvija počasi blaznost v človeški duši, nahajajo se prvi sledovi bolezni Maupassantovi«.

⁶ Guy de Maupassant, *Bojazen*, *Sn* 26/206 (9. 9. 1893), 1.

⁷ Guy de Maupassant, *Blazen*, *E* 26/209–211 (12. 9. – 14. 9. 1901).

⁸ Guy de Maupassant, *On?*, *E* 34/7–9 (7. 1. – 9. 1. 1908).

pisanju novele *Na otoku* zgledoval pri prvi verziji novele *Le Horla*,⁹ ki se prične z naslednjimi besedami:

Doktor Marrande, najbolj slaven in odličen psihiater, je prosil tri svoje kolege in štiri znanstvenike, ki se ukvarjajo z naravoslovjem, da bi preživeli uro v njegovem sanatoriju, kjer bi jim pokazal enega od svojih bolnikov. Ko so se zbrali, jim je dejal: »Pokazal vam bom najbolj nenavaden in vznemirljiv primer, na katerega sem kdaj koli naletel. Sicer pa o svojem pacientu nimam kaj reči. Govoril bo sam.« Doktor je pozvonil, strežnik je pripeljal človeka, ki je bil zelo mršav, podoben mršavosti trupla, takšen, kot so mršavi nekateri norci, ki jih gloda misel, kajti bolna misel razjeda meso telesa bolj kot vročica ali jetika. (H, 823.)

V Cankarjevem delu pa prvoosebnega pripovedovalca, katerega muze se je oklenila grenka skrb, povabi prijatelj doktor Robida¹⁰ na sprehod po nekem vrtu, očitno vrtu umobolnice:

Stopila sva v prostran vrt, ograjen z visoko železno ograjo. Čudno tiho je bilo na vrtu, drevje je bilo temno in žalostno, tudi na peščenih stezah in na gredah so ležale lene sence – in vendar je sijalo sonce na nebu. Ljudje, ki so naju srečevali ter naju pozdravljali, so bili resni in zamišljeni; hodili so, mudilo se jim je nekam, toda pozabili so na cilj in se niso mogli več domisliti nanj. Izza drevja se je svetilo belo poslopje; od daleč, kakor pod nama, je šumela voda. (NO, 77.)

V obeh delih psihiater vabi na ogled sanatorija, pisatelja opišeta tudi svoje vide-nje duševno bolnega človeka. Pri Maupassantu je mršav, saj ga gloda duševnost, pri Cankarju pa je zamišljen, ker je izgubil cilj. Tako kot pri Maupassantu tudi pri slovenskem pisatelju obiskovalce pozdravi pacient, ki celo prisede. Marrandov bolnik se takole predstavi: »Imam dvainštirideset let, nisem poročen, moje bogastvo pa je takšno, da lahko živim nekako razkošno. Živel sem na posestvu ob Seni, v Biésardu blizu Rouena. Ljubim lov in ribarjenje.« (H, 822–823.) Takšna pa je samopredstavitvev pri Cankarju: »Kakor veste, mi je ime Franc Kosirnik; do tistega časa, ko se je izpolnila moja usoda, sem bil profesor prirodoznanstva. Ne po poklicu, temveč po dolžnosti. Tudi oženil sem se.« (NO, 77.) V obeh primerih gre za osebi, ki sta imeli pred boleznijo solidno življenje.

V obeh novelah pripovedovalec navezuje stike s poslušalci, ko uvodoma opisuje svoje trpljenje. Takole pravi Maupassantov bolnik: »Zamislite si človeka, ki spi, ga ubijejo in se zbudi z nožem v grlu; in hrope, pokrit s krvjo, in ne more več dihati in bo umrl in ne more razumeti.« (H, 823–824.) Cankarjev pa poslušalca naravnost vpraša: »[A]li veste, kaj je skrb? Tista skrb, ki ne bije v glavi, temveč ki grize v srcu,

⁹ Prva verzija je nastala oktobra 1886, druga, ki je dosti bolj inventivna, saj je napisana v obliki dnevnika, pa maja naslednjega leta.

¹⁰ Če je dr. Marrande izmišljena oseba (Forestier 1979: 1590), pa je dr. Ivan Robida (1871–1941) v resnici živel. V času, ko je Cankar pisal novelo *Na otoku*, je bil ordinarij moškega oddelka deželne bolnišnice na Studencu, kjer je skušal zavod modernizirati. Robida, pisatelj in psihiater, je napisal več pohvalnih kritik Cankarjevih del, *Martina Kačurja* je označil za »biser slovenske literature«. Cankar je sicer Robido naslikal tudi v dialogu *Strahovi*.

v srcu, brez prestanka, vso noč, da sliši človek škrtanje njenih zob? To sem vas prašal, ker ne veste odgovora. Jaz ga vem.« (NO, 77–78.)

Cankar se nadalje nekoliko odmakne od Maupassantove predloge, ko Kosirnik natančno opiše svojo halucinacijo. Prepričan je, da se je po brodolomu znašel na nekem otoku: »Kje je ležal ta otok, ob katerem delu sveta, v katerem morju? Na severu ali na jugu? Zemlja mi ni dala odgovora in tudi nebo ga ni dalo. Take zemlje in takega neba nisem poznal dotlej in vendar sem bil prirodoznanec po dolžnosti.« (NO, 79–80.) Cankarjev lik kmalu spozna, da na otoku ni sam. Takšna so njegova občutja:

Zgenilo se je ob vznožju hriba, v kotlini. Morda pol ure daleč, morda celo uro; toda moje oči so videle natanko in bile bi videle v tem vesoljnem miru, da je bila vztrepetala nežna perot na obzorju, da se je bil nad drobnim črvom razmaknil prah globoko na produ. Zgenilo se je in vstajalo, zibalo se je počasi, neokretno, in zibalo se je proti meni, v hrib. Z istimi koraki, prav tako počasi, zmerom višje in zmerom bližje je prihajala groza v moje srce. (NO, 81.)

Tudi Maupassantov pripovedovalec ima že dalj časa občutek, da v stanovanju ni sam, da ga zasleduje neko bitje, ki mu ponoči popije mleko iz kozarca. Njegove prisotnosti se takole zaveda: »Najprej nisem nič videl, nato pa se mi je zazdelo, da se je list v knjigi sam obrnil. Skozi okno ni vstopil piš vetra. Bil sem presenečen in čakal sem. Čez približno štiri minute sem videl, videl, da, videl, gospoda, s svojimi očmi, kako se je nov list dvignil in udaril ob prejšnjega, kot da bi kdo listal s prstom. Moj naslanjač se je zdel prazen, toda spoznal sem, da je tu, *on!*« (H, 827.) Bitje, ki ga obiskuje, poimenuje z imenom Le Horla.¹¹ V svoji izpovedi pacient sicer pravi, da ga vidi, hkrati pa toži, da ga ne more zagledati: »Nezmožnost, da bi ga videl, me je razjezila in prižgal sem vse luči stanovanja, kakor da bi ga lahko v tej jasnini odkril.« (H, 827.) Medtem ko Forestier (1979: 1618) poudarja, da gre za bitje, ki vampirizira del jaza, pa drugi menijo, da je Le Horla dvojnik: je brez obraza, če pa bi ga imel, bi bil to obraz pripovedovalca (Troubetzkoy 1995: 21).

Cankarjev Kosirnik spoznava, da ga po otoku preganja žival, ki je podobna nekakšni želvi. Tovrstna občutja pa so ga pestila že poprej: »In v strahu svojega srca sem jo poznal. Kajti ona je bila, ki me je preganjala vse življenje od rojstva, nevidna, skrita sama v svojo noč, strašna in neizprosna, ali nikoli strašnejša kakor v tej uri, ko mi je pokazala svoj obraz.« (NO, 82.) Pri obeh pisateljih se omenja nevidnost bitja.

Medtem ko Maupassantov pacient zaradi uničene psihe vse bolj sprejema bitje, ki naj bi se tudi množilo, pa se Kosirnik odloči, da mu bo poskusil ulti, kar pa je nemogoče: »Pogledal sem – in pogledale so name od vznožja, iz temne kotline,

¹¹ Literarna zgodovina je našla več možnih razlag o izvoru tega imena. Pisatelj bi ga lahko prevzel po liku pantomime Horloribu, morda ustvaril s silabično metatezo imena Lahor (psevdonim Maupassantovega prijatelja dr. Cazalisa) ali pa našel kar v normandijskem patoisu (»hor sain« = tujec). Manj verjetne so razlage, da gre za akuzativ ruske besede »oriol« ali anagram samostalnika – »choléra« – kolera (Forestier 1979: 1620–1621). Določni člen pred imenom celo nakazuje, da gre za neko vrsto bitij.

zakrvavele, hudobne oči. In zapazil sem takrat še nekaj drugega: velika, zobata opičja usta so se napol odprla; oskuten, neizmerno zloben, trd in neusmiljen nasmeh se je razlil po vsem odurnem obrazu. Zapisano je bilo v očeh in v smehu s črkami tako resničnimi, kakor sveto pismo, da ne uidem nikoli.« (NO, 83.)

Izpoved Maupassantovega junaka se zaključuje z mislijo, da bo bitje, ki so se ga bali že dedje, zaslužnijo ljudi, Kosirnikova pa z njegovo dokončno vdajo pošasti. Oba pisatelja sta pacientovo zgodbo zaključila z neko poanto. Takšen je Maupassantov zaključek, ko bolnik izjavi, da nima več nič dodati: »Doktor Marrande se je dvignil in zašepetal: 'Tudi jaz ne. Ne vem, če je ta človek nor ali sva oba ..., ali pa ... je naš naslednik res prišel.'« (H, 830.)

Cankarjev zaključek je nekoliko daljši, a se tudi navezuje na uvod:

Moj prijatelj doktor Robida je slonel zamišljen ob mizi. Dostojno oblečeni gospod je dovršil svojo povest, zakril si je čelo z obema rokama in je gledal v tla. Moje srce je bilo neizmerno žalostno. »In kaj se je zgodilo?« Dostojno oblečeni gospod je vzdignil glavo, pogledal mi je v oči in se je začudil. »Kaj ne vidite? Kaj ne veste, da sem umrl?« Pozdravil je, poklonil se je in je šel. Doktor Robida, moj prijatelj, ki mi je zelo naklonjen, je nameraval s prijaznim izprehodom razvedriti moje srce. Toda bilo je zdaj bolj žalostno nego kdaj poprej. (NO, 87–88.)

Medtem ko je Maupassant z dvoumnim zaključkom pustil vprašanje o bolnikovi resnični norosti odprto, pa je pri Cankarju jasno, da gre za hudega duševnega bolnika, ki celo trdi, da je že umrl.

Oba pisatelja sta dogajanje umestila v umobolnico, ki jo ob posebni priložnosti obiščejo zunanji obiskovalci, pripravljeni poslušati izpoved pacienta, ki ga tarejo more in se mu dozdeva, da je srečal (ali srečuje) pošastno bitje. Najočitnejši argumenti v prid Pregljevi tezi o podobnosti med novelama *Le Horla* in *Na otoku* so okvirna in vložena pripoved (récit encadrant/récit encadré) ter sporočanje občutij človeka, ki se mu je omračil um.

Literatura

I

CANKAR, Ivan, 1972: Na otoku. *Zbrano delo 15*. Knjigo pripravil in opombe napisal Dušan Moravec. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 77–88. Tudi *Slovan* 1905/06, 1–7.

MAUPASSANT, Guy de, 1979: *Le Horla* (Première version). *Contes et nouvelles II*. Paris: Gallimard, Bibliothèque de la Pléiade. 822–830.

II

BRANDES, Georg, 1893: Guy de Maupassant. *Neue freie Presse*, 16. 7. 3–4.

CASTEX, Pierre-Georges, 1987: *Le conte fantastique en France de Nodier à Maupassant*. Paris: José Corti.

FORESTIER, Louis, 1979: Notices, notes et variantes. Maupassant. *Contes et nouvelles 2*. Paris: Gallimard, Bibliothèque de la Pléiade. 1225–1697.

- JAKLIČ, Josip, 1893: Guy de Maupassant. *Slovenec* 21/211, 15. 9. 1–2.
- KOS, Janko, 1987: *Primerjalna zgodovina slovenske literature*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Partizanska knjiga.
- OBLAK, Josip C., 1920: Literarni razgovori 2. *Naprej* 4. 1–3.
- PIRJEVEC, Dušan, 1964: *Ivan Cankar in evropska literatura*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- PREGELJ, Ivan, 1919: Ivan Cankar. *Dom in svet* 32. 21–26.
- RACHMÜHL, Françoise, 1992: *Le Horla et autres contes fantastiques*. Paris: Hatier, Profil d'une oeuvre 84.
- SCHAFFNER, Alain, 1995: Pourquoi »Horla« ? ou le passage du miroir. *La Figure du double*. Textes réunis et présentés par Wladimir Troubetzkoy. S. 1. : Didier. 141–153.
- TAVČAR, Ivan, 1920: »Na otoku«. *Slovenski narod* 53/49. 1–2. Tudi *Zbrano delo* 8, 1959. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 138–144.
- TROUBETZKOY, Wladimir, 1995: Présentation de la question: la figure du double. *La Figure du double*. Textes réunis et présentés par Wladimir Troubetzkoy. S. 1.: Didier. 7–24.